

Tevan Andor

Narancsliget az Északi-sarkon

A nyomda könyvkiadásának történetéből

Petőcz Károly kiegészítésével

Békéscsaba-Gyoma, 1989.

Apám, Tevan Adolf, akit rendkívüli munkakedve, kimeríthetetlen energiája a legkülönbözőbb foglalkozási ágakra terelt, sok mindenhez hozzáfogott életében. Egy vonás azonban állandóan megmaradt benne. Nagyon szerette a könyveket. Ez a kedvtelése valóságos szenvedélyévé vált. A könyv iránti rajongása vitte rá, hogy 1903-ban a Békéscsabáról Kolozsvárra távozó Lepage Lajos könyv- és papírkereskedését átvegye. E helyi méretekre szabott kis boltnak hátsó részében volt egy ócska, lábbal hajtós amerikai tégelysajtó, néhány kilogramm betűanyaggal, amely a papírkereskedésben előforduló névjegy, meghívó, gyászjelentés és hasonló apró nyomtatvány elkészítésére szolgált. E célra mindössze egy ember volt alkalmazva, aki mind a szedői, mind a gépmesteri, berakói, vágói és csomagolói teendőket egy személyben végezte.

A kis tégelysajtó csodája, ahogyan a mindenféle apró-cseprő kis nyomtatványt vidám, ütemes csilingelés közben ontotta magából, valóságosan megbabonázta apámat. A nyomtatott betű rajongójából íme a nyomtatott betű ura lett s anélkül, hogy a primitív kis tégelysajtón kívül bármilyen más nyomdagépet életében látott volna, vagy bármi egyéb fogalma is lett volna a könyvnyomtatáshoz, elhatározta, hogy kilenc gyermeke közül az egyik fiát nyomdásznak fogja kitaníttatni. Így kerültem én 1907-ben, anélkül, hogy előzőleg valaha is más nyomdát kívülről vagy belülről láttam volna, a bécsi Graphische Lehr und Versuchsanstaltba. Egy bécsi papirosutazó adta meg apámnak ezt a címet, mint aki valahol valamit hallott arról, hogy ebben az iskolában jó nyomdász szakembereket nevelnek. Itt láttam először gyorsajtót és itt vettem tudomást sorjában mindazokról a csodákról, amelyek együttvéve a nyomdászat magasiskoláját jelentették.

Két évet töltöttem el Bécsben, én, az alföldi kisváros gyermeke. Impulzív lelkem csak úgy szívta magába azt a temérdek látnivalót, amit nekem, a 18 éves ifjúnak a világváros és az iskola nyújtott. Közben, ahogyan sorjában feltárultak előttem Bécs grandiózus nyomdai műintézetei, ahogyan megmutatták nekünk fokozatosan a betűöntödéket, a klisé-, festék- és papírgyárakat, ahogyan az iskolában, tanulás alatt, tudatára ébredtem annak, hogy mily páratlanul csodálatos szép mesterség az, amibe csak úgy véletlenül belepottyantam, közben valóságosan megfeledkeztem arról a szegényes, isten háta mögötti kis verkliről, amely két év letelte után Csabán visszavár engem. Márpedig két év után irgalmatlanul visszakerültem a mi liliputi kis világunkba.

Bár időközben, amíg én Bécsben tanultam, megvett apám egy frankenthali 13-as gyorsajtót és valahonnan, csere útján előkerült egy egészen kisméretű használt Viktória tégelysajtó és a könyvesbolt hátulsó traktusából is átkerült a nyomda egy tágasabb, világosabb helyiségbe, mégis amikor hazakerültem, vigasztalannak és kilátástalannak éreztem e szűkös keretek között helyzetemet. Két nyomda volt még a mienken kívül Csabán. Mindkettő a mienkkel egyenlő méretű, de miután egyszer hetenkint megjelenő újságjuk volt, hát jóval tekintélyesebbnek számítottak és jóval felkaroltabbak voltak, mint a mienk. Apám, kit a könyv- és papírkereskedés kötött le, amellet nem is értett a nyomdász-mesterséghez, teljesen reám hagyta a kis nyomda sorsát.

A könyv iránti rajongást talán még nagyobb mértékben örököltam apámtól, mint amennyi nála megvolt. Bécsben a legtöbb szabadidőmet könyvkereskedések kirakatai előtt töltöttem vagy az egyetemi könyvtárba jártam. Itt ismerkedtem meg a századforduló feltörő könyvművészetével, az Insel és a többi modern kiadó új irányt mutató könyvalkotásaival s hazatérve az én kis szűk odúmba, ahelyett, hogy a kezdetleges felszerelésű kis nyomdával a helybeli versenytársak babéraitra pályáztam volna s meghívót, névjegyet, plakátot vagy adófőkönyvet nyomtattam volna, mondhatni, egy szent örületbe fogant vállalkozásba fogtam, egy olyan lehetetlennek és

megvalósíthatatlannak látszó vállalkozásba, amely csak egy hűszesztendő, lángoló lelkű, egekbe törő, minden reális mértéket felborító fiatal embertől tellett ki, amilyen én voltam akkoriban, akinek kinőttek a szárnyai a világban s aki hazatérve, a szűk keretek között nem találta meg többé a helyét.

Az ilyen vidéki kis nyomda, amilyen az apámé volt, divatból régen kiment betűkből állt, mindegyikből annyi, hogy 10-15 sornyi meghívó vagy gyászjelentés szövege kiteljez belőle. Az ilyen ócska, divatjamúlt betűanyaggal minden elgondolás meddő maradt volna, így hát a Klingspor betűöntődéből akkoriban kikerült két rajzos képű modern betűcsaládot, a Behrens Antiquát és Tiemann Mediaevalt három esztendei részletfizetésre megvettem.

Ezzel a két betűcsaláddal, némi rajz tehetséggel, no meg határtalan akaraterővel és lelkesedéssel elkezdtem könyveket nyomtatni. Olyan könyveket a piciny nyomdában, amelyekre az akkori nagy Magyarországon lassankint mindenki felfigyelt s alig egy év leforgása alatt a Tevan nyomda nevét már minden könyv olvasó ember ismerte az országban, annak a parányi nyomdának a nevét, amely hazaérkezésemkor az ismeretlenség mélységes ködében, a vidéki nyomdák között is mint a legszürkébb és legigénytelenebb bujdokolt.

*

Azzal, hogy megvettem az új betűket, még nem volt hajlandó senki tudomást venni a nyomda létezéséről. Így hát egy környékbeli írónőnek, Dapsy Gizellának verseskötetét készítettem el. Alighogy e könyv megjelent, néhány hónapra rá Dapsy Gizellát feleségül vette az akkori magyar irodalmi és művészi világ egyik fölöttébb érdekes és kalandos múltú dilettánsa: Rozsnyay Kálmán. Vele való megismerkedésem a nyomda művészi irányvonalának kifejlődésében - most 40 év távlatából megállapítva - döntő jelentőségű lett. Ő volt az, akitől az itthoni környezetben a legelső impulzust nyertem és akinek széles körű ismeretsége révén írók és művészek társaságába kerültem. Feledhetetlen marad számomra az a pillanat, amikor levélbeli meghívására először léptem át Rozsnyayék küszöbét. Régi falusi udvarház, boltíves folyosókkal és vastag falakkal. Alacsony, egyszárnyú kis ajtón, a szobába jutva, csodálatos kép tárul elém: ellentétes éppen a falusi házacskák igénytelenségével. Fehér-fekete kockás falak, csillogó vitrinek és könyvszekrények, roskadásig telve műtárgyakkal és művészi kötésű könyvekkel. A falakon mesteri képalkotások, szerteszéjjel szobrok és vázák. Külön tárlók a nemes porcelánok és a velencei üvegipar csodálatos alkotásai számára. Mintha csak a nemrég elhagyott Bécs valamelyik múzeumába lépnék be, tökéletes ízléssel és szakértelemmel berendezett múzeumba. És e varázslatos miliőben egy szikár, magas, markáns arcú 38-40 év körüli férfi mosolyogva siet elém s én, a húszéves ifjú néhány baráti szóváltás után rajongó tisztelettel és bámulattal veszek tudomást arról, hogy egy elhagyott kis faluban, Szeghalmon, olyan ismeretségre tettem szert, amely az Alföld sivár életében a világvárosok legmagasabb kultúrájából ad ízelítőt.

Hogy Rozsnyay kifogyhatatlan és csodálatosabbnál csodálatosabb elbeszéléseiből mennyi volt a való és mennyi a fantázia, azt nehéz kihámozni. Nem akadt szerte Európában és természetesen Magyarországon sem olyan nevezetes ember, akit ő személyesen ne ismert volna és akiről ő valamilyen vele kapcsolatos érdekes históriát vagy beszélgetést ne tudott volna elmondani. Az elbeszéléseiben sorra kerülő művésztől ajándékba kapott műtárgyat vagy az írónak baráti dedikálással ellátott könyvét szavainak bizonyosságaképpen elő is vette, és megmutatta. Auguste Rodin, Walter Crane, Aubrey Beardsley, Oscar Wilde, Hugo von Hofmannsthal, Peter Altenberg és sokan mások mind személyes jóbarátai voltak. Ott volt az egyik vitrinben Rodinnak egy kezét ábrázoló gyönyörű szoborműve. A könyvtára olyan ritkaságokból állt, mint például az első ismeretes angol Shakespeare-kiadás, a nagy londoni színésznek, Henry Irvingnek az ex librisével.

Rozsnyay előbb grafikusnak készült, de nem sokra vitte. Így hát műgyűjtő lett. Mint színész is próbálkozott, de csak odáig vitte, hogy az akkor már nyolcvanöt éves Prielle Kornéliát feleségül vette. Ez a groteszk házasság hónapokon keresztül jó csemegéje volt az akkori sajtónak, ami aztán hírhedtté tette Rozsnyay Kálmán nevét. Prielle Kornélia halála után került sor Dapsy Gizellával való ismeretségére és házasságára.

Rozsnyay Kálmán elvetélt és szerteforgácsoló tehetség volt. Mindenhez értett, de semmiben sem volt tökéletes. Ő maga alkotni nem tudott, nem is akart. Az egész élete semmittevéssel telt el. De mindazokra a fiatalokra, akik vele közelebbi ismeretségbe kerültek, igen termékeny és buzdító hatással volt.

Barátságunk ettől az időtől kezdve évtizedeken keresztül tartott s mindjárt a kezdetén két olyan könyv kiadását eredményezte, amely újszerű kiállításánál és tipográfiájánál fogva már nagy feltűnést keltett a pesti sajtóban. Oscar Wilde: *Vera* volt az egyik és *Jegyzetek Oscar Wilde-ről* volt a másik. Ezzel a két könyvvel próbálkoztam első ízben mint könyvkiadó és ekkor, 1911-ben tűnt fel először a pesti újságokban az akkor még furcsa idegenséggel csengő Tevan név.

*

Rozsnyayéknál ettől fogva gyakori vendég voltam. Sok érdekes ember fordult meg náluk. Egyebek között itt ismerkedtem meg Franyó Zoltán aradi újságíróval. Franyó Zoltán érdekes és nem mindennapi tehetség volt. Temperamentumának féktelen lobogása gyakran a beléje helyezett bizalom rovására is ment s így nincs mit csodálkozni azon, hogy minden anyagi alap nélkül Aradon egy irodalmi lapot indított és azt nálam nyomatta. A lap nagyon szép kiállításban jelent meg, de csak az első száma látott napvilágot, mert Franyó időközben Budapestre tette át székhelyét s a nyomtatási költséget elfelejtette kifizetni.

Amikor aztán egy fél évre rá Budapesten a New-York kávéházban véletlenül találkoztam vele, nem jött zavarba. Kedves bonhomióval jelentette ki, hogy adósságát ha nem is pénzben, de más módon busásan le fogja kvittelni. Bemutatja nekem az akkor virágjában levő magyar irodalmi élet minden jelentős nagyságát.

Ezt az ígéretet nyomban be is váltotta. Még akkor este körülvetetett a New-York híres karzatán. Ott ismerkedtem meg akkor a fiatalokkal. Ott indult el Karinthy Frigyes, Kosztolányi Dezső, Somlyó Zoltán, Révész Andor, Keleti Arthur, Nagy Lajos írókkal a később oly termékeny és jelentőssé fejlődő barátságom. Ugyanez este a New-Yorkból átmertünk a másik irodalmi tanyára, a Kör kávéházba, ahol újabb ismeretség várt reám Major Henrik, Vértes Marcel, Korda Sándor, Németh Andor, Aranyossy Pál és mások személyében.

Ez az éjszaka, amely este 10 órakor kezdődött és reggel 8 órakor a Simplon kávéházban fejeződött be, valóban végzetes volt, mert ezen az éjszakán jegyeztem el magam végképpen az irodalommal.

Kosztolányi Dezsővel induló barátságom emlékezetes marad számomra mindvégig. Az első kézfogásunk a New-Yorkban már kiváltotta mindkettőnkben azt a rokonérzést, amely évtizedes összeköttetésünk alatt jellemezte barátságunkat. Gyönyörű férfias, amellet mégis lágy vonalú arca sugárzott a szellemtől. Homlokába belógó sötét hajfürtje, vékony kis fekete, pertli nyakkendője, egész öltözködése, megjelenése elárulta a rendkívüli embert. Meghívására másnap a lakásán látogattam meg a József körúton. Akkoriban még itt hónapos szobában, diákos módon együtt lakott orvosnak készülő öccsével. Bizalmas együttesben hosszan elbeszélgettünk, könyvekről, magunkról és mire eltávoztam tőle, a *Mágia* című verseskötetének kéziratait is vittem magammal. Ez volt az első kötet s évek folyamán ezt követte a *Szegény kisgyermek panaszai*, a *Mák*, a *Kenyér és bor* és a *Négy fal között* versesköteteinek, sok prózai

munkájának és fordításának kiadása. Hűséges barátok maradtunk azután is, amikor megházasodott. Gyakori látogatója voltam későbbi Logodi utcai romantikusan szép lakásának, majd pedig a Lovas úton, amikor már a saját házában lakott.

Barátságom Karinthy Frigyessel éppen olyan bensőséges volt, mint Kosztolányival. Egyébként ők egymással is meleg barátságban állottak, annak ellenére, hogy mélységes ellentét volt a két író természetében. Kosztolányi nyugodt, családias érzésű, valóságosan kispolgári felfogású. Ezzel szemben Karinthy nyugtalan, csapongó lélek, aki képtelen volt beleilleszkedni a hétköznapi keretek közé.

Karinthy az *Így irtok ti* kötetét először nekem ajánlotta fel kiadásra, azonban az Athenaeum akkori igazgatói hatalmi szóval elütöttek ettől a kéziratától. Karinthy kárpótlásul az *Együgyű Lexikon* kéziratát adta át nekem s barátságunk folyamán *Írások írókról*, *Holnap reggel*, *Drámák ecetben és olajban* és több, értékes fordítása jelent meg kiadásomban.

*

Az írókkal és művészekkel megkezdett kapcsolatom állandóan bővült. Szombatonként este 6 órakor, amikor a nyomdában a munkát befejeztük, vonatra ültem és 10 órakor már a New-York kávéházban voltam, ahol író barátaim nehezen vártak. Egész héten valóságosan gyűjtötték számomra a jobbnál jobb kiadói ötleteket, hogy szombaton garadában öntsék elém. Mindezeknek csupán egyetlen gyenge pontjuk volt: pénz nem állott rendelkezésre a megvalósításhoz. Az a kis csabai nyomda honnan győzte volna mindezt a temérdek pénzt előteremteni? Vigyáznom kellett arra is, hogy apámnak azt a csekély tőkéjét, amely a nyomdában feküdt, könnyelműen szét ne szórjam. Olyan kiadványokról is gondoskodnom kellett, amelyekből gyorsan viszontláthatjuk a pénzt. Mindjárt könyvkiadói pályám legelején Major Henrikkel, a most nemrég Amerikában elhunyt kitűnő rajzolóval kerültem bizalmas és meleg baráti viszonyba. Major Henrik és Kürthy György, a Nemzeti Színház művésze együttesen *Komédiások* cím alatt karikatúrákat rajzoltak az akkori Budapest minden neves színészéről és Harsányi Zsolt írt e karikatúrákhoz humoros rigmusokat. E karikatúra gyűjtemény kiadását nekem ajánlották fel s én nyomban vállalkoztam arra. Ez a könyv volt az első nagy siker kezdő pályámon. E nagy sikeren felbuzdulva, később Major elkészítette *Panoptikum* cím alatt az írók és újságírók karikatúráit, minden rajz a kifigurázott író szellemes és invenciózus megjegyzésével kísérve. Kosztolányi vezette be az egész kötetet előszóval. Ennek a könyvnek még nagyobb volt a sikere, mint az elsőnek. A harmadik rövid lejáratú és gyorsan realizálható nagy siker Lovász Károlynak »Ugat« cím alatt a népszerűsége teljében levő »Nyugat« folyóiratról készített szellemes persziflázsa volt. Lovász egyik szombat este a Kör kávéházban mutatta be a kéziratokat nekem s én abban a pillanatban már tisztában voltam e néhány szellemes Ady, Móricz Zsigmond, Kaffka Margit, Ignotus és a Nyugat többi írójának írásáról készített karikatúra jelentőségével. Én magam rajzoltam meg a füzet fedelét, a Nyugatéval azonosan s ott, ahol a Nyugat signettje, a gondolkozó ember foglal helyet, ugyanazon a helyen ugyanúgy elhelyezve, ugyanabban a felfogásban egy ugató kutyát rajzoltam. A füzet hatása az egész könyvpiacon olyan frappáns volt, hogy nem győztük otthon a kiadások hosszú, vég nélküli sorozatát nyomni.

Ez a három rövid egymás után következő könyvsiker tette lehetővé anyagi értelemben számomra, hogy a könyvkiadást a megkezdett úton folytathassam. Így kerülhetett sor Kosztolányi Dezső, Somlyó Zoltán verskötetei és az ezeket követő további komoly jelentőségű könyvek kiadására.

*

Az akkori közvélemény nagyon nehéz szívvel akart beletörődni abba, hogy egy vidéki kis városból igazi irodalmat művészi köntösben szolgáljanak fel számára. Amikor egy Nagyvárának, egy Kolozsvárnak, egy Pozsonynak, egy Kassának is irodalmi szempontból vicinális jellege volt Pesttel szemben, hogyan lehetett vajon elképzelni azt, hogy eleddig csak a kolbászáról híres, de a lekicsinyelő »vidéki« szónak minden posztulátumát kimerítő Békéscsabát egy ilyen furcsán hangzó Tevan névvel irodalmi rangadónak elismerjenek.

És a Tevan név a Békéscsabával karöltve napról napra tért hódított. A nyomda még mindig törpe volt, de már kiemelkedett az ismeretlenség ködéből.

Ebben az évben, 1912-ben, amikor a három szerény nyomógép volt minden felszerelésem és rajtam kívül három szedő, egy gépmester és két berakólány volt a nyomda személyzete s amikor mind a szedőszekrényénél, mind a gépnél is kivettem részemet a munkában, sőt amikor a könyvkereskedőknek szétküldendő csomagokat is magam csomagoltam még, már így írtak a Tevan nyomdáról:

„Valamelyik lepzigi hónapos szobában három egészen fiatal poéta szövetséget kötött, hogy a líra légies elvontságait konkrét üzleti alapokra fekteti s evégből könyvkiadóvállalatot alapít. Előkotorták zsebeikből a nélkülözhető tízmárkásokat és megalapították az Insel Verlagot, mely pár éven belül Németország legelőkelőbb kiadóvállalata lett. Ez kell, hogy eszünkbe jusson, amikor a békéscsabai Tevan cég pompás könyvei kerülnek a szemünk elé. Egy kis nyomda, mellette egy kis könyvkereskedés, amely éppen, hogy a helyi szükségleteket kielégítheti, egyszerre minden előzmény nélkül oly impozáns lendületeket vesz, hogy a legelőkelőbb fővárosi kiadó cégek félteni való konkurenciát látnak benne. Angol- és Németországban már régen megkövetelt dolog, hogy a könyvnek nemcsak tartalom, hanem külső kiállítás szempontjából is értékesnek, finomnak és harmonikusnak kell lennie. Nálunk Magyarországon a legutóbbi időkig negligálták ezeket a szempontokat s ily módon szép könyv nem igen került piacra. A »Nyugat« volt az első, amely a könyv tipográfiai reformját sürgette és utána a Tevan cég volt, amely minden egyes kiadványában a lehető legdisztingváltabb ízléssel megvalósította. Tanulhatnának tőle a fővárosi kiadók!» (Pesti Napló 1912. febr. 22.)

A »Pesti Napló« kritikusai valóban jól érzékelték, hogy a legelőkelőbb fővárosi kiadó cégek félteni való konkurenciát kezdtek látni a parányi Tevan nyomdában. Körülbelül ugyanezen időben előkelő igazgatósági levélpapíron megírt levél érkezett az egyik reggel címemre, Békéscsabára. Ranschburg Viktor, az Athenaeum akkori teljhatalmú vezérigazgatója írta a levelet s közölte, hogy egy idő óta fokozott figyelemmel követi a működésemet s az a véleménye, hogy egy ilyen talentumos fiatalembernek nem szabad eltemetkezni vidéken, hanem olyan vállalatnál van a helye, ahol tehetsége szabadon szárnyalhat, ahol nagy jövő nyílhat számára. Kér, hogy látogassam meg mielőbb, hogy e kérdésről elbeszéljünk.

Megdobbant a szívem, amikor ezt a levelet végigolvastam. Engem, a 22 éves kis vidéki gyereket ennyire komolyan számon tart egy ilyen nagy hatalom, mint az Athenaeum? Nagyon nagy volt számomra a csábítás. Szabad-e vajon egy percig is gondolkoznom, hogy mit tegyek? Az ország legnagyobb könyvkiadó vállalata és nyomdája hív, hogy menjek hozzájuk! Egy vállalat, ahol számomra valóban nincs lehetetlenség, ahol tehetségemet, tudásomat és ambícióimat minden téren kiéllehetem! Megmutattam apámnak a levelet. Büszke volt a fiára, de szomorúan állapította meg, hogy nagyon a levél hatása alá kerültem. Bár az egész vagyunkáját beleölte a fia kedvtelésébe, mégis csak kijelentette, hogy kecsesítő fényes jövőm érdekében nincs kifogása, ha itthagynom a vállalatot, csupán arra kért, hogy ez esetben az eddig befektetett tőkét igyekezzem felszabadítani.

Másnap felutaztam Budapestre s Ranschburg igazgatónál jelentkeztem. Ugyanazt elmondta más szóval, amit levélben írt s felajánlotta, hogy maga mellé kreál számomra egy olyan állást, amelyben éppúgy befolyhatok a könyvkiadó, mint a nyomda ügyeibe. Amikor elmondtam neki, hogy milyen nehéz helyzetben vagyok apámmal szemben, aki minden mobilizálható vagyonát beleölte az én nagyarányú kísérletezésembe, hajlandó volt az eddig elkészített kiadványokat, jogokat megvenni, sőt, hogy az én távozásom a nyomdában zavarokat ne okozzon, hajlandó volt még annyi munkát is juttatni a vállalat részére, hogy teljesen foglalkoztatva legyen. E csábító ajánlatra még nem mondtam igent, hanem abban maradtunk, hogy apámat is felküldöm hozzá. Közben elmondtam Ranschburg ajánlatát Kosztolányinak, Karinthynek és még több írónak. Bár mindezek az írók csak nyertek volna azzal, ha én, a jó barátjuk, e nagy és gazdag kiadvállalatnál vezető pozícióba jutok, ennek ellenére egyhangúan lebeszéltek szándékomról. Egyik irodalmi barátom, egy könyvgyűjtő, ifj. Jacob Gusztáv ebből az alkalomból 1912. május 25-iki levelében következőket írta nekem: »Ne tekintse tapintatlanságnak, ha magánügyébe beleszóllok, de higgye el, hogy őszinte baráti szeretet ösztökél ebben. Kedves Apja ma, amikor az Athenaeumnál járt, engem is felkeresett és tőle hallottam, hogy Ranschburg hogyan gondolja az Ön átlépését. Az istenért ne tegye meg! Egy tetterővel, tehetséggel, okos fejjel megáldott művész ember, mint maga, szerencsétlen lenne egy ilyen kasztrendszerű vállalatnál! Hiszen át kell látnia, hogy az Athenaeum egyedüli célja megbénítani a Tevan nyomdát - félnek maguktól. Maradjon meg otthon, ahol maga a vezető erő, ahol alkot és elismerésre talál. Bünt, gyávaságot követ el, ha nem folytatja az oly rövid idő alatt fényes sikert elért működését!

Végül is, mikor apám visszajött Pestről, újból fontolóra vettük a fényes és kecsegtető ajánlatot, barátaimnak egyöntetű lebeszélését és amikor még a maradásom fejében kizsaroltam szegény apámtól azt az ígéretet, hogy a már régóta szőnyegen lévő füzetes vállalat megindításához hozzájárul, végül is megírtam Ranschburg igazgatónak a lemondó leveletemet. A felkínált fényes pozíciót veszni hagytam a bizonytalan sorsú és máris sok gonddal járó kis nyomda további életéért.

*

Az induló Tevan könyvtár borítóróját én magam rajzoltam meg, szerkesztője, lektora is én voltam a könyvsorozatnak. A program összeállításánál elinduláskor Franyó Zoltán, Révész Andor és Aranyossy Pál voltak segítségemre. Révész Andor akkoriban egész fiatal, velem egyidős, francia műveltségű író volt. Ragaszkodó, derék jó barát. Néhány szép fordítást készített a könyvtár számára, nagy közös terveket akartunk még együtt megvalósítani, azonban az első háború kitörése Párisban érte s a franciák Kuncz Aladárral együtt internálták őt is. Kuncz Aladár a *Fekete Kolostor*-ban meg is emlékszik Révész Andorról, akinek később sikerült átszöknie a spanyol határon. A háború után is kint maradt Spanyolországban, ahol újságíró lett. Több levelet még innen is váltottunk egymással, amíg végül teljesen elhallgatott.

Franyó Zoltán fogadalmához híven továbbra is toborozta az írókat. Az induló Tevan könyvtár számára Ady Endrét is meg kellett nyernünk, aki már akkor régóta nagy név volt és a feltörekvő fiatalok közé nem került el. Nyakunkba vettük egy este a várost, végigjártuk mindazokat a helyeket, ahol Franyó szerint Ady tartózkodni szokott. Órák hosszat kerestük, míg végül is a Magyar Világ kávéházban találtuk meg, magányosan üldögélve és éppen konyakot ivott. Franyó bemutatott Adynak s én elfogódottan ültem le vele szemben, amikor csodálattal bámultam beszédes, fekete szemét, nemes vágású profilját, homlokába belógó hajfürtjét, egészben azt az arcot, amelyet képekről már olyan jól ismertem. Adyt nagyon jó kedvében találtuk és miközben konyakkal kínált, bizonyos fokú kedves fölényességgel adott fel kérdéseket s hosszan el kellett mesélnem neki, hogyan jutott eszembe Békéscsabán könyvet

kiadni. A legjobban az lepte meg (az ő szavait idézem), hogy a Tevan ilyen tejfeles szájú kis kölyök, holott ő az eddigi könyveimről ítélve, abban a hiszemben volt, hogy valami derékig érő nagy szakállú, komoly bácsi a Kosztolányi-versek kiadója. Tetszett neki a Tevan könyvtár eszméje és hajlandó volt kéziratot is adni. Én verseket kértem tőle, de minden verse akkoriban a Nyugat számára volt lekötve, így hát novellákban állapodtunk meg. Íme ez a Tevan könyvtárban megjelent *Muskétás tanár úr* novella kötetnek rövid története, valamint Adyval történt eme egyetlen találkozásomnak is, amelyre mindmáig mint életem egyik legnagyobb élményére gondolok vissza.

Szeptemberben végre elindult útjára a friss szellemű, modern, erősen progresszív irányú olcsó kis füzetes vállalat, a Tevan könyvtár. Megjelenését a sajtó sok szimpátiával fogadta. A *Világ* az irodalmi kérdésekben akkor leginkább hangadó napilap 1913. március 9-iki számában például így írt a vállalkozásomról:

„Tevan Andor könyvkiadó Békéscsabán. Olyan kiadó, aki nálunk egészen ritka típusú. Sokat járt külföldön, van ízlése és szakműveltsége, amellet nagyon szereti és érti a portékáját, amellyel kereskedik: az irodalmat. Ez mindenütt természetes, de nálunk hangsúlyozottan elismerést és méltánylást érdemel. A kiadónak igenis olvasnia kell, hogy a kiadványaiban is meggyőződés, hozzáértés és stílus legyen. Egy csendes magyar városkában alig egy éve foglalkozik azzal a gondolattal, hogy nívóban és külső megjelenésben európai nívójú könyveket teremtsen, amelyek akár a német, akár az angol könyvpiacnak becsületére válhatnak. Tevan Andor vidékre ment könyvkultúrát csinálni. A »vidéki« jelzet már nem árt neki, mert a rövid fennállás után immár a Tevan név márkát jelent. A *Nyugat* nemes vállalkozása után mindenesetre Tevan Andor a második, aki friss, ízléses, érdekes magyar könyveket ad a közönség kezébe. Tizenhárom sárga-piros füzet hever előttünk, a közelmúltban indult Tevan könyvtár füzetei. A magyar irodalmat néhány igen talentumos író reprezentálja: Ady Endre, Karinthy Frigyes, Kosztolányi Dezső, Bán Ferenc, Nagy Lajos, Csáth Géza, stb. ...”

Az általam szerkesztett Tevan könyvtár első száma, mely tulajdonképpen az egész később eljövendő sorozatnak mintegy irányt szabott és programot nyújtott: Forel Ágost *Korunk kultúrtörékvései* című műve volt, mely egyebek között 1912-ben a következőket írja:

»Az egyénnek a munkára és főleg a szociális munkára való nevelése nem könnyű dolog. A felnövekedő ifjúságnak éreznie kell, hogy az életét csak szüntelen munkával tarthatja fenn. A szocializmusnak okvetlenül számolnia kell evvel a ténnyel: Minden eszközt alkalmazásba kell venni a nevelésnél, hogy a köz iránti köteleességérzetet és a munkálkodás szellemét felébresszék. A termelőeszközök és föld fölött nem az egyesnek, hanem a köznek kell rendelkeznie. A jövő államában az egyes ne kamatoztassa a mások munkájának a termékét. Csak a saját munkának a termékeiből tehet szert javakra, melyek az ő tulajdonát képezik. Végre a gyermekeinek, ha majd ezek felnőttek, javainak hátrahagyásával semmi olyan jogot nem adhat át többé, melyek később e gyermekeknek a társadalomban kiváltságos helyzetet biztosíthatna.

És valóban, a ma 45-50-60 évet számláló progresszív gondolkodású embereket ifjúkorukban a Tevan könyvtár népszerű füzetei is nagyban segítették életfelfogásuk kialakításában. Nagy Lajost, a kiváló író-t én szólaltattam meg legelőször a Tevan könyvtárban, ahol két kötete is megjelent. Révész Béla, Somlyó Zoltán, Karinthy Frigyes, Barta Lajos, Kosztolányi Dezső, Ady Endre, Juhász Gyula, Kaffka Margit, Krúdy Gyula, Anatole France, Emile Verhaeren, Thomas Mann, Andrejev Leonid, Kuprin I. A., Andreas Haukland, Ernest Renan és tömérdek más haladó irányú magyar és külföldi író munkája került olcsó füzetes kiadásban az akkori ifjúság elé.

Csak nemrégiben emlékezett meg Méray Tibor a *Szabad Nép*-ben néhány meleg elismerő szóval a Tevan könyvtár akkoriban betöltött hivatásáról. Aranyossy Pál szinte velem egykorú ifjú volt ebben az időben, francia műveltségű, széles körű irodalmi tudású fiatalember, aki annyira lelkes szeretettel karolta fel a Tevan könyvtár ügyét, hogy hónapokon keresztül vendégem volt Csabán s egyik fordítás-remeket a másik után produkálta. Aranyossy gyönyörű fordításai közül különösen két kötet emelkedik ki magasra: Flaubert: *Irgalmas Szent Julián legendája* és Anatole France: *Szent Klára kútja*.

*

(Mint fiatal segéd, néhány hete dolgoztam már akkoriban a Tevan-nyomdában. A kiszedett hasábokról Tevan Andor közvetlen megbízásából készítettem néhány példány levonatot. A nyomda történetének iménti részlete - hat teljes, kiszedett hasáb - egyetlen formadeszkan volt tárolva a szedőteremben, s rajta találtam még négy sűrűn gépelt oldal szedetlen gépiratot. Ezek a gépiratlapok 24-27-ig terjedő oldalszámozással voltak ellátva. Az 1-23 oldalig számozott gépiratlapokról készült valószínűleg a hasábszedés: Didot ant. betűtípus - a mintakönyv 3. számú betűje - 10 pontos fokozatából, 4 ponttal ritkítva. A kiszedett hasábok gépiratlapjaira nem emlékszem. Ezeket a lapokat Tevan Andor feltehetően rögtön a kiszedés után magához vette, s szedésre várva maradhattak vissza az említett gépiratlapok. A hasáblevonatok egy példányát és a maradék gépiratot magamnál tartottam és megőriztem. Ez azért történhetett meg, mert Tevan Andor a nyomdájában töltött utolsó szakaszban sietve intézkedhetett a kiszedést illetően, s a számára mozgalmas utolsó napokra maradt a levonatkészítés, megfelelkezvén a nem kiszedett utolsó lapokról. Ezt a részletet most, e néhány közbeiktatott sor után, az alábbiakban adom közre. Szükségét látom megemlíteni, hogy a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában megtalálható a hasáblevonatok egy példánya. Ezen a példányon a lényegét nem érintő apróbb javításokon, nyomdahibákon kívül - Tevan Andor korrekciói - négy helyen látható kihagyás. Magam a birtokomban levő változatot javítottam döntően az Akadémia példánya szerint, de az ott jelölt kihagyásokat nem vezettem át. Ilyenformán a most közreadott szöveg a teljes tevani üzemtörténet szövege.)

*

Ezen a ponton kell rátérnem a Tevan nyomda dolgozóira. Ahogyan az összetanult jó zenekar minden egyes tagja az első hegedűstől az üstdobosig ismeri ráháruló kötelességét és tisztában van azzal, hogy mily mérvű feladatot kell teljesítenie ahhoz, hogy a zenekar teljes kapacitását és művészi értékét ki tudja fejteni, ugyanúgy tisztában vannak a nyomda dolgozói, milyen igényeket kell kielégíteniök ahhoz, hogy a nyomda munkái a legmagasabb nívót elérjék.

Aligha van Magyarországon nyomda, ahol a vállalat fejlődését és előmenetelét oly régóta fennálló kollektív szellem segítené előre, mint a Tevan nyomda. A művezetőtől a segédmunkásig mindenkinek az a törekvése, hogy a nyomda virágozzék és kivívott hírnevét épségben tartsa. Mindaz a közösségi érzés felé igyekvés, amely ma a népi demokrácia szellemében az üzemeket áthatja, csírájában kezdettől fogva megvolt nálunk. A nyomda ügye minden ott dolgozó ügye is volt egyben, mert arra a hírnévre, amelyet a nyomda munkája eredményezett, mindannyian büszkék voltak.

A magam szerepe a nyomda mai kivirágzása körül annyiban jelentős, mert olyan helyen és olyan körülmények között hoztam létre, fejlesztettem ki és tartottam fenn a vállalatot, amely hely és amely körülmények mindennek nevezhetők voltak, csak kedvezőnek nem. Az Alföld legmélyén kultúrát csinálni és művészi könyveket teremteni, majdnem oly fantasztikus feladat, mint az északi sarkon narancsligetet kitenyészteni. Talán érdememnek lehet felróni azt, hogy nem Budapestről és nem nagy városokból importáltam ide a növekvő nyomda

számára készen betanított személyzetet, hanem csabai és környékbeli ifjakat és lányokat tanítottam meg az intenciómnak megfelelően és az én módszerem szerint úgy dolgozni, hogy a mi munkánk minden más nyomda munkájával felvegye a versenyt. Az első szedőtől és első gépmestertől kezdve végig a csomagolóig mindenki az évtizedek alatt kialakult stílusban dolgozik. Igen, még a csomagolásba is stílust vittünk be. A Tevan-csomag, ahogyan az a címzett elé kerül, már egymagában is a legfokozottabb bizalmat ébreszti a vállalattal szemben, mert ízlés, tökéletesség és egzaktuság sugárzik le róla.

Minden elképzelésem és nagyot akarásom azonban hiábavaló lett volna, ha nincsenek segítségemre azok a készséges, tehetséges, kritikus gonddal összeválogatott munkatársak, akik minden intenciómat keresztül tudták vinni, akik lelkes szakmaszeretettől eltelve, egy szempillantásomból, vagy gesztusomból értenek, akárcsak a zenekar tagjai a karmester intéséből.

Néhány nagyon régi és velem összetanult kitűnő munkatársamnak próbálom itt a portréját felvázolni, abban a sorrendben, amilyen sorrendben összekerültünk.

DENCSI SÁNDOR. Pontosan egyidős velem. 1889-ben született és egy fél esztendővel előbb került a Tevan-nyomdába, mint jómagam. Véges-végig tanúja és hozzásegítője volt annak a felfelé ívelésnek, amely a falusi kis nyomdából a mai fogalom szerinti Tevan-nyomdát teremtette meg. Annak a nagy családnak, amely a Tevan-nyomdát alkotja, valóságosan az atyja. Kivétel nélkül mindenki szereti és tiszteli. Ha valaki csak őt ismerné és a Tevan-nyomdát nem, már egymaga az a tudat, hogy egy ilyen puritán és nemes gondolkozású ember negyven évet töltött el egy vállalatnál, az illető vállalatra is csak kedvező következtetéseket vonna le. Dencsi Sándor, mint 19 éves fiatal fiúcska került hozzánk Hódmezővásárhelyről, mindjárt felszabadulása után. Előbb kompressz szedő volt az akkor meginduló könyvkiadásnál, majd a Typograph szedőgép beállításával velem együtt gépszedő lett. A soröntőgép munkájának minősége azonban egyikünket sem elégítette ki. Néhány év után túl is adtunk a Typographon, Dencsi Sándor ettől kezdve mind intenzívebb érdeklődéssel fordult a merkantil és akcidens szedés felé. Ma pedig másodmagával a legerősebb oszlopa a Tevan-stílus fenntartásának a szedőteremben.

KISS MARISKA könyvkötőnő, 1912-ben, 16 éves korában lépett be másodmagával hozzám, és ezzel a két fiatal kislánnyal s a már korábban említett mezőberényi könyvkötővel alakult meg a könyvkötészet. Ő volt az első hajtogatónő, és ő volt az, aki az utána belépő lányokat a pontos és lelkiismeretes munkára megtanította. A kötelességtudás és lelkiismeretesség mintaképe. Mint eddig mindenkor, ma is a legszilárdabb támasza a vállalatnak.

ORVOS ANDRÁS főgépmester, a pompás zenekar első hegedűse. Ő az, akinek kiválósága és lelkesége olykor-olykor csodákat teremt. Mint 15 esztendőes kisgyerek 1915-ben került hozzám tanoncnak, mégpedig az első háború kellős közepén. Belépése után két hónappal az egyetlen gépmesterem, akitől a mesterséget tanulnia kellett volna, bevonult katonának. Másik gépmestert persze nem lehetett kapni. Mit volt mit tennünk, Orvos Bandival együtt közös erővel láttunk hozzá a gépmesteri teendők elvégzéséhez, amely ebben az időben már igen komoly feladatot és nagy felkészültséget igényelt. Mi tagadás, a kis Orvos fiú gépmesteri tudományban egy-két hónap alatt messze túlszárnyalta mesterét. Már a kezdetén megmutatkozott gépkonstruktori tehetsége, mely a gépmesteri tudáson felül ma is egyik igen nagy erőssége. És csodák csodája! Ezzel a fiatal fiúval hoztuk ki annak idején egyebek között Gvadányi *Falusi nótáriusát*, Fazekas Mihály *Lúdas Matyiját*, Krúdytól az *Aranykézutcai szép napokat* és még sok egyéb könyvet, amelyek manapság már a magyar könyvművészet és könyvnyomtatás klasszikusai közé számítanak. Ővele együttesen kezdtük el akkoriban azt a finom szépségű és érdekes linóleum-technikát, amely első próbálkozásképpen Szép Ernő 1916-ban megjelent *Jázminok illata* című kötetének borítékrajzával indult el, és amelynek

csúcspontját az 1948-ban megjelent Anatole France: *Nyársforgató Jakab meséi* című kötetben értük el. Mindehhez pedig szív és lelkeség kellett. Olyan lelkeség, amilyen Orvos András tulajdona. Úgy szoktam őt tréfásan aposztrofálni a többiek előtt, hogy olyan, mint a huszárparipa, amely, ha meghallja a trombitát, már nem lehet bírni vele, toporzékol, nyerít, csaknem kirúgja az istálló oldalát. Ha Orvos Andrásnak csak messziről is egy ráváró szép munkafeladatot mutatnak, valóságosan magán kívül kerül az izgalomtól, hogy nekilásson a feladat elvégzésének.

KISS GÁBOR, a nyomda művezetője, 1920-ban került hozzánk, a szomszédos Békésen felszabadult fiatal szedő. A szépre, nagyra és tökéletesre törekvés hozta őt ide, az akkor már hírnévre jutott nyomdába. Itt aztán valóban alkalom nyílt számára, hogy tehetsége és képessége megnyilatkozzék. Hamarosan az első mesterszedője lett a nyomdának. Amellett széles körű érdeklődést áruolt el az egész üzemmenet iránt. Nem kötötte le teljesen a szedés. Érdekelte őt egy szép könyvnek vagy egy szép nyomtatványnak a teljes elkészülési folyamata, ezért kísérete figyelemmel a géptermi és könyvkötészeti munkákat is. Ekkoriban már igen sok szó esett közöttünk az üzemi racionalizálás kérdéseiről. Ezen a téren mindinkább előtűnt éles judíciuma, nagyfokú intelligenciája, széles körű olvasottsága és józan, higgadt észjárása. Már e kezdeti időben kitűnt, hogy ez a szerény viselkedésű kis ember az üzem vezetésére van hivatva, és valóban, amikor olyan fokot ért el a vállalat fejlődése, hogy minden munkát egymagam ellátni nem tudtam már, őt neveztem ki üzemvezetőnek. Ezt a pozícióját mind máig, mind a dolgozók meglegedésére, mind a vállalat előnyére eredményesen tölti be. Igazi nagyságát és megbízhatóságát akkor mutatta meg, amikor az 1945-ben az egyévi deportálásomból hazaérkezve, ő, aki vállalatvezetői minőségben maradt ez alatt az idő alatt a vállalat élén, a temérdek megpróbáltatás után teljes épségben adta vissza nekem a vállalatot. Az üzem mintaszerű racionalizálásában szegény, tragikus véget ért Pál fiam mellett Kiss Gábor valóban értékes munkatársam volt, és ma is az.

ÖZV. HOFFMANN JÓZSEFNÉ [SERBÁN MÁRIA]. 1920-ban mint 18 éves kisleány került hozzánk egy másik csabai nyomdából, mint berakónő. Majd, miután később egy vonalozógépet állítottam be, az igen pontos és egyéni munkát igénylő géphez került mint berakónő. Ennek a vonalozó gépnek korlátlan ura és parancsolója a Budapestről hozzám került HOFFMANN JÓZSEF vonalozó volt, jóra való, derék és szorgalmas ember, nehéz foglalkozásának igazi mestere. E csendes és gondos együttes munka eredménye szerelem, majd házasság lett és Hoffmann Józsefnek sajnálatosan bekövetkezett korai haláláig boldog házastársi egyetértésben töltötték el napjaikat a vonalozógép mellett. Hoffmann Józsefné ma Kiss Mariska mellett legnagyobb erőssége a könyvkötészetünknek.

TIMKÓ PÁL, a könyvkötészet vezetője és azon kívül az üzemi bizottság elnöke. Egy csabai kis könyvkötészetben, egy derék, szakmáját jól értő, becsületes embernél tanulta a mesterséget. Felszabadulása után, mestere meleg ajánlására lépett be hozzánk. Éppen úgy, mint Kiss Gáborban, őbenne is korán megmutatkoztak a vezetésre hajlamos képességei. Igen széles skálájú tehetsége, találékonysága, a munkájával szemben megmutatkozó nagyfokú lelkiismerete és kötelességérzete, komolysága, határt nem ismerő pontossága és precizitása, amellyel feltűnően éles észjárása, racionális gondolkozása méltó és nélkülözhetetlen munkatársammá avatta őt. Organizáló és praktikus munkabeosztó képessége jóval túlelmelte őt még azon a fontos poszton is, amelyet, mint a könyvkötészet vezetője elfoglalt és ma is betölt. Szakmabeli tudásán és képességén túl igen lényeges Timkó Pál szociális és politikai irányban mind pregnánsabban kialakuló értékes tulajdonsága. Ezek a tulajdonságok avatják őt az üzem dolgozóinak hivatott vezetőjévé. A dolgozók feltétlen bizalma kétséget kizáróan megnyilatkozik személye iránt egyebek közt abban is, hogy kezdettől fogva ő tölti be az üzemi bizottság elnöki tisztét.

Ezen a helyen emlékezem meg fájdalmasan fiamról és nagyra hivatott munkatársamról, TEVAN PÁLról, aki a szörnyű, kegyelmet nem ismerő fasizmus áldozata lett. Ugyanazt a szakiskolát, a bécsi Graphische Lehr und Versuchsanstaltot végezte el, amelyben egykor apja tanult.

Nem mindennapi szellemi képességei, páratlanul éles észjárása, rendkívüli műveltsége olyan perspektívát tártak fel, amely egészen különleges tehetséget árult el, olyan tehetséget, amellyel apja képességeit messze túlszárnyalta volna. Komoly és odaadó munkakészsége, ideális szakmaszeretete, amely a vállalatnál eltöltött hat esztendő alatt megmutatkozott, mérhetetlen előnyére volt a vállalatnak. Az 1936-tól 1943-ig bekövetkezett rohamos fejlődésben igen nagy része volt neki is. Korai tragikus halála nemcsak az apja számára, de a vállalat és az egész nyomdász-szakma számára is pótolhatatlan veszteséget jelent.

Munkatársaim további felsorolásában nagyon nehéz megállnom, mert a vállalatot alkotó 40 dolgozó egytől egyig hivatása magaslatán áll. A túlságos terjengősséget elkerülendő, kénytelen vagyok mégis arra szorítkozni, hogy egyénileg csupán azokról emlékezem meg, akik az első tizenöt évben, a nyomda hőskorában és stílusának kialakulásakor már munkatársaim voltak. A többiekéről is mindvégig ugyanezzel a megbecsüléssel tudnék szólni, de ehelyett kollektíve jelentem ki mindannyiukról: Oly munkatársak között, mint amilyenek a Tevan-nyomda dolgozó-gárdáját alkotják, önmagától érthetővé válik, hogy a munka mindannyiunk számára nem robotot jelent, hanem nap-nap után megújuló élményt, amely frissen tartja a dolgozók lelkét és egy-egy szép feladat megoldása után gyönyörűséggel tölti el mindannyiunk szívét.

*

(Eddig tart a Tevan Andor által készített vállalati történet. A nyomdászatunk múltjával foglalkozó mai szakember szerény véleményét kapcsolom itt az eredeti szöveg után. Feltűnőnek tartom, hogy Tevan csakis az írókkal, költőkkel, művészekkel kialakított kapcsolatairól beszél, s egyetlen szóval sem említi üzemének felszereltségét, berendezését, fejlődését, profilját, vállalkozásának rendelői körét. Részletezi viszont azt a területet - könyvkiadás -, amely sohasem biztosíthatott olyan jövedelmezőséget, amelyet a megélhetés és a minimális üzemfejlesztés megkövetelt. Pedig az említett vállalkozási összetevők gazdasági szempontból sokkal jelentősebbek voltak minden időben, mint a könyvkiadás. Tevan Andor maga is ennek megfelelően kezelte ezt a termékcsoporthoz; a piac lanyhaságára a kiadói tevékenység azonnali felhagyásával válaszolt. Tehát: nem említi a szerző az állandó munkaellátást fedező doboz- és címkegyártás történetét. Pedig Tevan Andor is pontosan azt a hallatlan jelentőségű, céltudatosan kimunkált piacpolitikát követte, mint Kner Imre: nem helyi igényekre alapozott, hanem állandó foglalkoztatottságot, ennél fogva állandó bevételt biztosító termékcsoporthoz honosított meg üzemében. Ezzel a fontos ténnyel foglalkoznia kellett volna a műszaki-esztétikai jelentősége miatt is. Hiszen külön célberendezést és felszerelést kellett vásárolnia, jelentős tőkebefektetéssel. S hogy mégsem kerültek e részletek az anyagba, az említettekén kívül azért lehetséges, mert talán nem volt ideje a szerzőnek arra, hogy saját tevékenységének és nyomdaüzemének teljes körű történeti anyagát állítsa össze. No meg ezek az esztendőik (1945-1948) nem is voltak ilyen munka elkészítésére kifejezetten alkalmasak... Ezért nem nevezhetjük ezt az írást - üzemtörténetnek. Továbbá azt sem lehet szokványosnak minősíteni, hogy csak néhány fontosabb alkalmazottjáról nyilatkozik igen kiemelten és kedvezően a munkaadó, s így a »minősítésük« egyértelműen dicséret. Az anyagból kiderül, hogy ez az írás az üzemnek államosításra felajánlás napjaiban készült, s Tevan Andornak azt a törekvését látszik alátámasztani, mely szerint mint az államosítandó üzem műszaki vezetője évenként egy-egy kiemelten szép, bibliofil jellegű könyvet szeretett volna elkészíttetni - saját tervezéssel - a volt

üzemében. Ehhez gondolhatott szükségesnek egy ilyenfajta »indokolást«. A megemlített dolgozók mint olyan műszaki személyek voltak Tevan Andor számára fontosak, akiknek a politika szférájában is szavuk volt, így akiktől támogatást remélhetett a személyét illető, de még el nem döntött ügyben, az üzemének állami tulajdonba vétele körüli huzavonában. Nyilvánvalóan e célból írta Tevan ezt az »ismertetést«, nemkülönben ilyen okokból kívánta publikálni. Megjegyzendő még, hogy az államosított nyomda minden korlátozás nélkül fogadhatta a már korábban államosított gyógyszervegyészeti üzemek, gyárak megrendeléseit, amit egy magánvállalat csakis erős korlátozásokkal tehetett volna meg. A leírtak természetesen megfeleltek a valóságnak, bennük semmilyen túlzás nem található. Azonban ez az összeállítás, visszaemlékezés távolról sem mondható teljesebb körű, a vállalatot meghatározó részek arányait is tükröző történeti dolgozatnak. A fentebb kifejtett véleményem azonban semmiképpen nem csökkenti a munka értékét. Ellenkezőleg: csak értelmezni kívántam azt az írást, amely soha nem jelent, jelenhetett (?) meg. A volt üzeméből való hirtelen és erőltetett elbocsátása, a budapesti álláskeresés hónapjai lehetetlenné tették, hogy a munka megjelenjék. A későbbi új munkahelyén - nyomda nélküli tisztviselő lévén - távol került az effajta írások kiadásának bázisaitól. Nincs adatom arra, hogy mi lett volna a címe, a formája, a terjedelme, a szerkezete. Némi illetékességgel hiszem, hogy az általam adott cím megfelel Tevan Andor akkori gondolatainak. Ez a kifejezés magától a szerzőtől való. Indokoltnak tartom, hogy ezt a munkát a saját kiadásában megjelent, a kiadó által gondozott-tervezett kiadványok reprodukciói kísérik. A mostani leírások azért bővebbek a szabványos könyvtári szövegnél, mert a nyomdai-kiadói szakemberek és a kulturális életünk különféle területén dolgozó munkatársak igényeit gondoltam szolgálni a kötetek részletesebb ismertetésével.)

*

Békés megyében - az akkori fogalmak szerint is - két középüzemnek számító nyomda volt az 1940-es esztendők második felében a kisvárosok és nagyközségek üzemei között: Gyomán a Kner-, Békéscsabán a Tevan-nyomda. E nyomdák termékszerkezete tudatosan kiépített, stabil profilú volt, több évtizedes bevált gyakorlattal, rendelői körrel, termelési tapasztalattal. Mindkettőre, más-más úton ugyan, de az állami tulajdonbavétel várt. Kettő közül a gyomai Kner-nyomda messze a nagyobb, a régibb, a jobban felszerelt, a tőkeerősebb. Ebből az következett, hogy a gyomai officína előtt állott a fejlődés nagyobb lehetősége. Mégsem ez következett be. Amíg Kner Imre nyomdája húsz esztendőn át (1963-ig) változatlan állapotban éldegélt napról napra, addig Tevan Andor üzeme egy modern nagyvállalatnak számító gyárszerű üzemmé fejlődött.

Miért történt így? A kérdés önként adódik, és a nyomdászattörténettel foglalkozó kutató keresi a választ. Magam az alábbiakban adhatok erre feleletet, anélkül, hogy a pontok között rangsort állapítanék meg.

Tevan Andor hazatérhetett a háború után; Kner Imre viszont nem: a koncentrációs tábor áldozata lett. E ténynek az üzemek életére vonatkozó hatása talán nem szorul részletesebb magyarázatra. Az üzemvitel folyamatossága - a tulajdonos érdekeltsége okán - Békéscsabán biztosított volt; Gyomán pedig a kezdeti normalizálás után megrekedt az élet, majd a stagnálás után határozott visszafejlődés következett be. Ebben nagy szerepe volt a nyomda gazdátlanságának (önálló üzem, egyesülési tagvállalat, Békési Nyomda telepe, Békés Megyei Nyomdaipari Vállalat telepe).

A múltból eredő profilkérdés. A gyomai nyomda rentabilitását a közigazgatási nyomtatványok gyártása, készletezése biztosította fél évszázadon át; a békéscsabai nyomdát a gyógyszervegyészeti termékekhez szükséges csomagolóeszköz tartotta fenn. A háború után újjászervezett közigazgatás nyomtatványait a főváros nagy nyomdái nagy szériákban gyártották, s a

Nyomtatványellátó Vállalat »terítette«, így ezen »üzletből« Gyoma kiesett; a címke- és dobozgyártást ilyen átrendezés nem érintette, így Békéscsabán megmaradt a rendelői kör. Sőt. A vegyipar fejlesztése az államosítások után hamarosan bekövetkezett, a rekonstruált gyárak csomagolóanyag felhasználása hirtelen megnőtt. Valamennyi nyomdának pedig nem volt a speciálisnak mondható termék gyártásához szükséges célberendezése...

Békéscsaba város jó földrajzi fekvése révén (vasúti, közúti csomópont) nagy ütemben fejlődött, hamarosan megyeszékhely lett; Gyoma - bár a vasúti fővonal érintette - nagyközségi jellege évtizedeken át megmaradt. Ez a tény természetesen a helységek ipari beruházásaira volt hatással akkoriban: új üzemek telepítése, a meglévők bővítése a városokban ment könnyebben. És ha még vállalkozói kezdeményezés is akadt a megyeszékhelyeken, akkor különösen előnyös helyzetben találta magát a városban működő üzem.

Nem elhanyagolható tényező a szakmunkások száma, képzettsége, az utánpótlás kinevelése sem. Gyomán a kneri időben odaverbuvált szakgárda különféle okok miatt csak fogyott; Békéscsabán már 1950-ben erőtejes szakmunkásképzés indult, de - átmeneti jelleggel ugyan - évekig a szép számú szakgárdát erősítették a kisüzemek államosítása után idehelyezett volt tulajdonosok is. Ilyenformán a fejlesztések technikai oldala mellett a személyi állomány ügyei is megoldódtak.

Gyomát megosztotta és megbénította a koncepciózusabb üzemvezetés hiánya; Békéscsabán a hatalom támogatta vállalatvezető mellett jó szakember garnitúra dolgozott, amely a fejlesztésekre nyitott volt, azokat akarta, a megvalósításukért dolgozott.

Nagyjából ezek a tényezők hatottak megyénk nyomdaiparának alakulásában a háborút követő első két évtizedben. A mostani ipari szerkezet ugyanis ezekben az években dőlt el.

ÖNÉLETRAJZ

Békéscsabán születtem 1889-ben. Apám, Tevan Adolf 1903-ban, 14 éves koromban megvett Csabán egy könyv- és papírkereskedést. E kis bolt hátsó részében volt egy lábbal hajtós tégelysajtó, néhány kilogramm betűvel, amely névjegy, meghívó és egyéb nyomtatvány elkészítésére volt csupán elégséges. Ez a kis tégelysajtó, ahogyan az apró-cseprő nyomtatványokat ontotta magából, valóságosan megbabonázott. Bár iskolás gyerek voltam még, minden szabad időmet a nyomdában töltöttem. Egyetlenegy alkalmazottja volt e kis nyomdának, ő avatott be engem a nyomdászat elemi ismereteibe. Apám, látván a kis nyomda iránti nagy érdeklődésemet, 1907-ben a bécsi Graphische Lehr- und Versuchsanstaltba küldött az igazi nyomdászat elsajátítására. Két évet töltöttem Bécsben, majd 1909-ben kerültem vissza Békéscsabára. Az volt az eltökélt szándékom, hogy a jelentéktelen kis nyomdánkat kiemelem az ismeretlenség homályából. Bécsben legtöbb szabad időmet az egyetemi és más könyvtárakban töltöttem s itt ismerkedtem meg a századforduló feltörő könyvművészetével. Hazatérve, ahelyett, hogy a kezdetleges felszerelésű kis nyomdában meghívót, névjegyet nyomtam volna, megvettem egy német betűöntödétől két modern művészi betűgarnitúrát, és ezekkel az új betűkkel elkezdtem könyveket nyomtatni. Olyan könyveket e piciny nyomdában, amelyekre nagy Magyarországon mindenki felfigyelt s alig egy év leforgása alatt a Tevan-nyomda nevét minden könyvolvasó ember ismerte az országban.

Az 1912-ben megkezdett könyvkiadói működésem termékei mind szellemi, mind tipográfiai és könyvművészeti vonalon tökéletes könyvek voltak. Akkor, amikor két szerény nyomógép volt minden felszerelésem és rajtam kívül 3 szedő, 1 gépmester és 2 berakónő volt a nyomda egész személyzete s amikor lektori, szedői, korrektori, gépmesteri, sőt csomagoló munkát egy személyben jómagam végeztem, a Pesti Napló már így írt a Tevan-nyomdáról:

»Valamelyik leipzig-i hónapos szobában három egészen fiatal poéta előkotorta zsebéből a nélkülözhető tízmárkásokat és megalapította az Insel Verlagot, mely pár éven belül Németország legelőkelőbb kiadványvállalata lett. Ez kell, hogy eszünkbe jusson amikor a békéscsabai Tevan cég pompás könyvei kerülnek a szemünk elé. Egy kis nyomda, amely éppen hogy a helyi szükségleteket kielégítheti, egyszerre minden előzmény nélkül oly impozáns lendületet vesz, hogy a legelőkelőbb fővárosi cégek félteni való konkurrenciát látnak benne. Nálunk, Magyarországon szép könyv idáig nem igen került a piacra. A Tevan cég az első, amely a könyv tipográfiai reformját a lehető legdisztintívabb ízléssel megvalósította.«

Az 1913. év a Tevan-könyvtár megindulásának dátuma. A ma 500 évet számláló progresszív gondolkodású embereket ifjú korukban a Tevan-könyvtár olcsó és népszerű füzetei is nagyban segítették életfelfogásuk kialakításában. Nagy Lajos első írásai a Tevan-könyvtárban jelentek meg. Ady Endre, Karinthy Frigyes, Kosztolányi Dezső, Révész Béla, Juhász Gyula, Krúdy Gyula, Anatole France, Verhaeren, Thomas Mann, Andrejev Leonid, Ernest Renan és más haladó irányú írók munkája került e füzetes, olcsó kiadásban az ifjúság elé. A Világ 1913. március 9-iki számában e vállalkozásról így ír:

»Tevan Andor könyvkiadó Békéscsabán. Olyan kiadó, aki nálunk egészen ritka. Sokat járt külföldön, van ízlése és szakműveltsége, amellet nagyon szereti és érti az irodalmat. Egy csöndes magyar városkában alig egy éve foglalkozik azzal a gondolattal, hogy európai színvonalú könyveket teremtsen. Tevan Andor a vidékre ment könyvkultúrát csinálni. A 'vidéki' jelzet nem árt neki, mert rövid fennállás után immár a Tevan név márkát jelent. Tizenhárom sárga-piros füzet hever előttünk, a közelmúltban indult Tevan-könyvtár füzetei. Stb. [...]«

Ugyanebben az évben úttörő vállalkozásba kezdtem, amellyel előttem még senki nem próbálkozott. Kiadtam az *Amatőr Tevan sorozat* első kötetét. Kosztolányi Dezső: *A szegény kisgyermek panaszai* címen írott verseit. Ez a könyv még ma is a legszebb magyar könyvek egyike. Hogy milyen jelentősége volt megjelenésének akkor, mutatja Nádasi Pálnak, a neves esztétikusnak a könyv megjelenése utána Könyvtári Szemlében közölt terjedelmes kritikájából kiragadott következő részlet:

»Tevan kiadású könyvek a legszebb magyar könyveknek nevezhetők. Ezek között is első helyen a most megjelent Kosztolányi verseskönyv, *A szegény kisgyermek panaszai* áll. Ámbár a kötéstől a betű metszéséig minden külföldi ízlést árul el, de finom ízlésű, nemes arányú, gondos munka, s valóban irigylésre méltó az a költő, aki ilyen gyengéd felkarolással jelentkezhetik olvasói előtt. A sorok valőrje, a vers ritmusa, a gondolatok akcentusa csak így jut kellő módon érvényre, mikor a szedés maga is akkordokban zeng a papírosról.«

1916-ban megismerkedtem Krúdy Gyulával. Barátságunk első gyümölcse az *Aranykézutcai szép napok* című novelláskötet volt, tökéletes tipografiával, Major Henrik fametszeteivel. Krúdy Gyula az első példány kézhezvételekor, 1916. július 27-én túlárado lelkesedésében a következő tartalmú express levelet küldötte hozzám:

»Kedves Tevan úr! Hálás köszönet! El vagyok bűvölve! Ezt a szépséget soha nem reméltem! Ezt a remeket, amely az Ön bűvészkamarájából előkerült a napvilágra! Ön varázsoló, lelkem! Szeretném megcsókolni a munkásai kezét! Aki látja a könyvet, torkán akad a szó a meglepetéstől! Öleli barátja Krúdy Gyula.«

Ugyanekkor már sajtó alatt volt Kármán József *Fanni hagyományai* című munkája. E kötet belső címlapját, könyvdíseit én rajzoltam. Majd ezt követőleg kerültek kiadásra Fazekas Mihály: *Lúdas Matyi* és Gvadányi József *Egy falusi nótáriusnak budai utazása* című kötetek Divéky József fametszeteivel. E három könyv úgy ismeretes szakértők körében, mint a magyar illusztrált könyvek klasszikusai. Ezen időből idéztem Jaschik Álmosnak a Könyvtári Szemle 1917. évi 1. számában megjelent *Két magyar kiadóról* című kritikájából ezt a szemelvényt:

»[...] a Kner könyvekkel szemben a mindenre reagáló Tevan könyvek állnak a másik póluson. Minden kiadvány duzzad az ötlettől, izzik a lelkesedéstől és szinte mámoros örömmel kiáltja felénk kiadójának művészi hitvallását: a komoly művészi és technikai eredményre való törekvést. Derekas munkát végez mindkettő, olyat, amilyenről 15 év előtt álmodni sem mertünk volna. Arra kérem őket, hallgassanak szívükre, mely őket vállalatuk megindítására bírta és azzal a szeretettel, amellyel irodalmi értékeinket megszólalásra segítik, azzal a lelkesedéssel, amellyel vállalataiknak nyomdatechnikai részét európai színvonalra emelték, segítsék hozzá a magyar grafikát, ezt a néma gyermekét a magyar művészetnek, hogy végre a maga istenadta magyar nyelvén megszólaljon. És ha ezt megteszik, akkor megértük a magyar kultúra fejlődésének legnagyobb történeti szenzációját: a magyar könyvkultúra megteremtését.«

*

Az 1920-as esztendő reakciós korszelleme lehetetlenné tette számomra, hogy az eddigi progresszív irányban folytassam könyvkiadói működésemet. A Horthy-hadsereg bevonulásával letartóztattak és házkutatást tartottak nyomdamban. Ezt követőleg éveken át olyan hírben állt a nyomda, mint ahol föld alatti üzelmek folynak. Így hát ekkor az intenzív könyvkiadás helyett áttértem a színes, művészi kivitelű merkantil nyomtatványok készítésére. Kiadványaim szerte az országban ismertté tették nevemet, a Tevan márkával sikerült Budapestnek és az országnak ilyen munkát igénylő gyárait a nyomda vevőinek megnyernem.

A kezdetben kizárólag könyvnyomtatással foglalkozó nyomda így fokozatosan átszerveződött merkantil nyomdává. Könyveket tovább is kiadtam, de évente csupán 3-4 kötetet. Ezek a könyvek külön gonddal, művészi módon kiállított, illusztrált könyvek voltak. Ezek között jelentek meg pl.: Petőfi Sándor: *Az apostol*, Kisfaludy Károly: *Tollagi Jónás viszontagságai*, Csokonai Vitéz Mihály: *Lilla*, Vörösmarty Mihály: *Két szomszédvár*, Fáy András: *A különös végrendelet*.

A felszabadulás óta két kiadványom látott napvilágot. 1947-ben Heltai Gáspár: *A bölcs Esopusnak és Másoknak fabulái*, 1948-ban Anatole France: *Nyársforgató Jakab meséi*. E két kiadványom művészi rajzai, nemes és tökéletes tipográfiája az összes eddigi kiadványomat magasan túlszárnyalták. A két könyv sajtóvisszhangja is rendkívüli volt. A sok nagyraértékelő kritikából szemelvényesen közlöm Benedek Marcellnak *Esopus és Nyársforgató* című, a *Csillag* 1949. januári számában közreadott cikkét:

»Az egyik mesemondó maga is mesés alakká vált évezredek folyamán, a másik pedig mesemondó agyból született. A két nevet most két tökéletesen szép magyar könyv, a békéscsabai Tevan-nyomda remeklése kapcsolja össze [...] Szép könyvek [...] papír, kötés, tipográfia, illusztráció dolgában akárhol megállnák helyüket. Ha már a jó könyv iránt sikerült igényt támasztani, következni kellene az újabb igénynek, a szép könyv megkívánásának is. Ez a két könyv alkalmas ilyen igénynek felkeltésére. Csakhogy ilyen könyveket a mai példányszámban nem lehet olcsón adni. Hogy lehessen akármelyikből is népkönyv? Ideje, hogy a könyv egyéb problémái mellett minél hamarabb megoldást találjon az egykori 'bibliofil kiadványok', a most már mindenkihez eljutó szép könyvek problémája is.«

Utalok ezenkívül a *Papír és Nyomdatechnika* című szaklap 1949. márciusi számában megjelent Rényi Péter: *Egy szép magyar könyvről* című cikkére, melyből szemelvényeket az alábbiakban közlök:

»Irodalmilag és tipográfiaiilag igen értékes könyv jelent meg Tevanék kiadásában. Anatole France: *Nyársforgató Jakab meséi*. A Nyársforgató elemzését egy tipográfiai szaklap hasábjain azt teszi indokolttá, hogy a szép magyar könyv történetében új szint, új formát hoz [...] Hincz Gyula rajzai önálló továbbfejlesztése a könyvillusztráció új stílusának. Különösen a tartalom és illusztráció tökéletes belső összhangja figyelemreméltó: ugyanaz a finom irónia nyilvánul meg France novelláiban, mint Hincz kongeniális rajzaiban. Nem kevésbé tökéletes a szöveg és rajz tipográfiai összhangja. A szedéstükör merész felbontásában ugyanaz a konvenciómentes, könnyed szellem tükröződik, mint a szövegben és rajzban. Minden könnyedsége mellett azonban nem válik zavarossá, sőt különös ízt kölcsönöz a szabad tipográfiának éppen az, hogy a bázis, amelyre épül, a barokk, szigorúan konvencionális tipográfiája, és ott, ahol az illusztráció, valósággal elmosza a szövegszedést is, még érezhetők az eredeti szedéstükör arányai. Rajzoló, fordító és nyomdász kiváló együttműködését tükrözi a könyv minden oldala. Nyomdászok és könyvkiadók egyaránt példát vehetnek erről a munkáról [...]«

A népi demokrácia kormánya részéről két ízben magas kitüntetésben részesültem. Első ízben 1948. december 24-én, amikor a Művészeti Tanács intézett hozzám levelet, amelyben egyebek között ezt írja:

»A Művészeti Tanács elismerését fejezi ki azért a kiváló munkáért, amelyet Anatole France: *Nyársforgató Jakab meséi* kiadásával végzett, mely az utóbbi idők legszebb magyar könyvkiadványa s reméli, hogy a jövőben is hasonló művészi kiadványokkal öregbíti könyvkultúránk jó hírét.«

Majd pedig múlt év április havában a kultuszminiszter »a magyar irodalom és művészi könyvkiadás fejlesztése terén kifejtett évtizedes munkája elismeréseképpen a Tevan-nyomdát a *Pro Arte* érdemérem adományozásával jutalmazta«.

1949. január első napjaiban, az idő szavára hallgatva, főképpen pedig hogy féltő gonddal kifejlesztett könyvnyomdám, továbbra is a megkezdett úton haladva, a népi demokrácia könyvművészetének szolgálatába állíthassam, felajánlottam áruval teli, intakt, adósságmentes vállalatomat államosítás céljára. Az államosítás ügyében a tárgyalásokat Karczag Imre akkori iparügyi államtitkárral, Tóth Károly akkori iparügyi miniszteri tanácsossal és Földi László akkori nyomdaipari igazgatóval folytattam le. Mindannyian a legnagyobb megértéssel viseltettek mind személyem iránt, mind a különleges elbírálásra méltán számot tartó vállalat iránt s az ő intenciójuk volt elsősorban az, hogy volt vállalatomnál, az eddigi minőségi fok fenntartása érdekében továbbra is mint műszaki igazgató megmaradjak.

Az államosítás 1949. május 16-án megtörtént. Ettől a naptól kezdve Botyánszky Pál vállalatvezető alá rendelve folytattam munkámat. Kilenc hónap után, f. évi március 6-án Botyánszky vállalatvezető hirtelen, egyik percről a másikra, elküldött a vállalatától. Indokul azt hozta fel, hogy meg fog alakulni a Békési Nyomda n.v., ahol már nekem helyem nincs.

A népi demokráciához való viszonyom jellemzésére közlöm, hogy évtizedek óta mind a jobb-, mind a baloldal egyaránt úgy tartott engemet, sőt széles körű családomat, testvéreimet, sógoraimat számon itt Békéscsabán, mint a reakciós uralommal merően szembenálló, feltétlen baloldali gondolkodású és felfogású egyéneket. A Tevan család említésével a baloldaliság fogalma együtt járt. Éppen ennek volt következménye az, hogy a Horthy-rendszer megbízhatatlan elemként tartott számon és 1944. április 3-án letartóztatott 32 baloldali gondolkodású más férfival együtt. Előbb bent az országban internáltak, majd pedig Ausztriába deportáltak. Egy évre rá, 1945. április 20-án szabadultam fel s kerültem haza.

Váratlanul történt elbocsátásom óta, amelyre a legkisebb mértékben sem szolgáltattam okot, már közel három hónap eltelt és én, a sokoldalú, szaktudással, művészi érzékkel rendelkező szakember, aminek jómagamat mindenki elismer, állás nélkül, tétlenségre kárhoztatva töltöm napjaimat.

Békéscsaba, 1950. május 22.

Tevan Andor

(Az 1945-ös évektől kezdődően kötelezővé vált az önéletrajzok »gyártása«. Különféle okokból szinte hetenként adták be az egyes vezető beosztású vagy egyébként frekventált emberek életük addigi történetét. Bár mindegyik életrajzot bekérő szerv a teljességet és az igazságot követelte, mégis - a cél és a nyugodt élet miatt - tanácsos volt valamilyen kozmetikálás. A legtöbb önéletrajzra kötelezett egyetlen »őstípust« alakíttatott (bővített, elhagyott részleteket, egyes eseményeket visszafogottan írt le az egyikben, túlhangsúlyozva a másokban ugyanazt) az illetékes elbíráló kiszámítható kegyei szerint. Tevan Andornak az itt olvasható önéletrajza alighanem az első volt az életében. Az eredeti másolatát (ez maradt fent a család birtokában) a volt tulajdonos leánya, Tevan Zsuzsa bocsátotta a centenáriumi kiállítást szervező Munkácsy Mihály Múzeum rendelkezésére, innen kapta meg a füzetek szerkesztője - Tevan Zsuzsa szíves beleegyezésével. Nem rendkívüli tehát, hogy ez az önéletrajz rendkívül sok hasonlóságot tükröz - itt-ott azonosságot is - Tevan Andor néhány évvel korábban keletkezett üzemtörténetének tartalmával. Kétségtelen, hogy érdekes és fontos kortörténeti dokumentummá vált napjainkra ez a maga korában még nem nagy jelentőséggel bíró önéletrajz, hiszen közvetlenül a békéscsabai elbocsátását követő állástalan és így kilátástalan hónapokban keletkezett.)

